

Adatok a németlukafai üveghuta történetéhez

HORVÁTH J. GYULA és EPERJESSY ERNŐ*

*H-1149 Budapest, Dongó u. 14.
E-mail: eperjessy.erno@gmail.hu

HORVÁTH, J. GY. & EPERJESSY, E.: *Supplementary data for the history of the glasshouse of Németlukafa.*

Abstract: In the 18th and 19th century several glasshouses operated in the forests of Zselic region. One of the most significant ones was in operation between 1799 and 1888 in Németlukafa. The equipment of the faience manufacture, which was working side by side with the glasshouse, was bought by the Zsolnay family of Pécs in the 1850's and became the first machine line of their factory. The manuscript of the monograph written on the topic by Gyula J. Horváth has disappeared around the time of his death (2003). The present study attempts to save the valuable notes as were left in his heritage and completes it with knowledge of the author.

Keywords: Zselic, Németlukafa, potash, glasshouse, pottery.

A társszerzőség indoklása

E tanulmány menteni akarja, ami egy sajnálatos helyzetben menthető. Ezen írásnak célja, hogy *Horváth J. Gyula* (1918–2003) németlukafai üveghutáról¹ írt monográfiájának elveszett kézírata helyett, a fennmaradt részstanulmány, szócédulák és feljegyzések mozaikjait összerakja és újabb adatokkal kiegészítve – ha töredékeiben is – az utókornak átörökítse.

Horváth J. Gyula 1945 és 1994 között Almamellék, majd az 1980-as években Mozsgó és Ibafarok esperes plébánosa is. Az 1950 és 2000 közötti időben egyike a Zselic tájegység elmélyült tudós kutatóinak. 1971 és 1983 között aktív résztvevője a (6) Zselici Konferencia sorozatnak. A régióval kapcsolatban a Zselici Dolgozók I–V. kötetében több tanulmánya is megjelent. Önálló kötete: *Az ibafarok papnak fapapja van* (1999). Életművének az Almamellék határában lévő, németlukafai üveghutával kapcsolatos öt évtizedes kutatását, illetve befejezett monográfiáját tartotta. Információink szerint a többszáz oldalas kéziratot 2002-ben fejezte be, majd lektorálás céljából környezete előtt ismeretlen személyre bízta.² Kiadásra 2003 januárjában történt elhunytja miatt már nem kerülhetett sor. A hagyatékából eltűnt kéziratnak másolata nem maradt, az eredeti hollétét kö-

zel tíz esztendő óta sem sikerült felderíteni.³ Örököse a hátramaradt szócédulák, feljegyzések, részstanulmányok egy részét a jelen társszerzőnek adta át felhasználásra.⁴ Ezek összeszerkesztése után, újabb kutatók és a társszerző (*Eperjessy Ernő*) adataival kiegészítve adjuk közre a tanulmányt abban a reményben, hogy a jövőben Horváth J. Gyula teljes monográfiája egyszer mégis előkerül és a köz javára napvilágot lát.

Hamuzsírfozók és üveghuták a Zselicben

A XVIII. század végén és a XIX. században a Zselicben jó egynéhány üveghuta működéséről van tudomásunk. Ezek a huták a manufaktúráknak abba a csoportjába tartoznak, amelyeket a kutatók „erdei üveghutának”, termékeit „erdei üvegnek” neveznek. Ezek jellegzetessége, hogy működésük célja nem annyira a kapitalista értelemben vett profitszerzés, hanem a más célra akkor még nem hasznosítható erdők intenzívebb kihasználása volt. A fa, amelyet a török kor utáni őserdők óriási tömegben kínáltak, a földek és erdők birtokosainak nem nagy jövedelmet biztosított. Az erdők fájának értékesítését – még ha esetleg mutatkozott volna is iránta kereslet – a kiépített utak hiánya lehetetlenné tette, a közlekedés és szállítás igen nehézkes és drága. A gyér lakosságú vidék erdői, őserdei állapotok szerint lerogytak és elkorhadtak.⁵

1 A tanulmányban az üveghutával kapcsolatban előforduló szinonimák, rokon szakkifejezések. Magyar: *huta, üveggár, öveggár, üvegbánya, övegbánya, üvegcsűr, bánya, üvegfúvó, üvegolvastó, üvegkohó*. Német: *Glasshütte, Glasswerk, Glasblöserei, Glaswerkskatt, Glaserszeugung*. Latin: *vitraria* – üveghuta, *vitrarius* – üveghutai munkás.

2 Informátor: *Szervei Istvánné Miholcsai Mária*, Almamellék, 2003. Idős korában több évig *Horváth J. Gyula* gondozója és hagyatéka egy részének örököse.

3 A németlukafai üveghutáról készülő monográfiát Baranya megye több neves kutatója, levéltár és múzeum is figyelemmel kísérte, megjelenését várta. *Lang Adám*: Üveghuták a Kelet-Mecsekben című könyvében írja (Pécs, 2008.77.): „A németlukafai és más zselici üveghuták történetét évtizedeken át kutatta Horváth J. Gyula, Almamellék tudós plébánosa. Kézírata elhunytát követően hagyatékából eltűnt, ami súlyos veszteség a hazai üvegtörténeti kutatás szempontjából... Horváth J. Gyula kéziratát sajnos már én sem tudtam felhasználni munkám során.”

4 *Szervei Istvánné* 2004-ben *Horváth J. Gyula* hátramaradt feljegyzéseinek egy részét (szócédulák, jegyzetek, adatok, stb.) rendezetlenül további megőrzésre és felhasználásra *Eperjessy Ernő*nek adta át. Ezek között a lukafai üveghutával kapcsolatos: az eltűnt monográfia 43. oldalról 62-ig terjedő géppel írott része indigós másolatban, valamint *Horváth J. Gyula* 1990-es években Bárdudvarnokon tartott üvegszimpozionra készített előadásának 12 féoldalas, kézzel írott vázlat. A másjellegű (Canonica Visitatiokból, egyházi szemelvényekből, stb. kiírt) feljegyzései *Timár György* egykori paptársához, egyházkutatóhoz kerültek 2006-ban, aki akkor Kővágószőlős plébánosa volt (Pécsi Egyházmegye).

5 *H. J. Gy.* Kéziratrészleg: 43.p. - *Raichl Sándor* adata szerint, (aki 1920-1938 között Szentmárton-pusztá és Németlukafa uradalmi intézője): *A XVIII. sz. végén a zselici erdőkből egyértelműen a hamuzsírfozós és az üveggártás hozott hasznot. Akkor Kaposváron 4 koronáért lehetett eladni egy szekér fát, és 5 koronába került a szállítás.* (Gyűjtő: Eperjessy, 1969).

Amikor telepések vagy telepesrajok érkeztek, akkor erdőt irtottak, tuskóztak, hogy alkalmas terepet biztosítsanak a földművelésnek. Példának említhetjük: az ibafai telepések 1745-ben érkeztek Horvátországból. A falu és a szántóföldek helyét erdőirtással tették lakhatóvá és művelhetővé. *Kollárovits Sebestyén* mozsgói plébános írja, hogy 1793-ban Ibfán még látott hatalmas tuskókat, amelyek az erdőirtásból maradtak.⁶ Elképzelhető a hatalmas munka, ha még 50 év múlva sem sikerült egészen megtisztítani a terepet. A fának értékesebb részét nyilván építéshez és tűzfának használták fel, a kevésbé értékeset pedig elégették.

Ezidőben az erdőirtás kissé nagyobb hasznot adó formája a fahamu égetés, a hamuzsír főzés és a faszén égetés volt. Ugyanis a hamuégetők a kivágott fának nemcsak az értékesebb részeit – hasáb, dorong, ágfa, tuskó - használták fel, hanem hamunyerés és hamuzsír főzés céljára a gallyakat (rőzsét) és a száraz lombot is elégették. A Pécsi Püspöki Levéltárban található egy 1766-ból való egyházmegyei lélekszám-összeírás, amelyhez küldött jelentésében a mozsgói plébános a plébániához tartozó falvak adatai után külön felsorolja a falun kívül élő (vizes-) molnárokat és hamuzsír főzőket. Ebbe a sorba veszi a hamuégetőket is. A „*His accedunt Molitores et Accungistore per diversa loca dispersi*” részben olvasható: – *Szentlászlón túl fekvő Bikinben lakik a Festetics uradalom hamuégetője.* – Azután: „*Post Boldogasszonyfa in Monte cingarórum* – (Boldogasszonyfán túl, a Cigányhegyen) – *hamuzsír főzők laknak.*” Még egy adat számunkra: „*In Pusztá Lukafa, post Hertelend: accungister Joannes Pruk cum Margaritha.* – *Hertelend után Lukafapusztán lakik Pruk János, (feleségével) Margittal, akik hamuzsír főzők*”⁷

Orbán György somogyhársági plébános, aki 1857-ben írta a plébánia történetét, feltünteti a plébánia lakott helyeit: „*Ezen plébániához tartozik Nagy és Kis Hárság, Magyar Lukafa és Viszló helységek és a Vitorági pusztá.*” Ugyanott Vitorág pusztáról, – amely akkor külterületi hely Magyarlukafa határában, – a következőképpen beszél: „*Az idetartozó Vitorág pusztán hamuzsír főzés volt, melly 1846-ban megszűnván úgy szólva egészen néptelen.*”⁸

Itt említjük meg, hogy más zselici erdőrészekben és falvak művelés alatti mezeiben *Hamuháza, Hamuházi-mező, Hamuházi-dűlő, Hamuházi-földek, Hamuházi-rét, Hamusgödör, Hamusdomb*, stb. (még *Pepelka, Pepelárnica* - horvát: hamuégető hely formában is) dűlőnevek őrzik e régi mesterség emlékét.⁹ Mozsgó közigazgatási határában lévő Elekmajor pusztát a XX. sz. végén is régi nevén, *Kalamázvölgyként* ismeri a nép-

nyelv.¹⁰ Ugyanis az ipari hasznosításra (szappanfőzés, üvegyártás, papír- és löpörgyártás stb. célra) készült hamuzsír népies neve szlávos változatában: *kalamász*. Ez utóbbi a délszláv *kolomaz* – azaz kocsikenőcs szóból ered, mivel a korábbi századokban a hamuzsír kocsikenőcsként, keréktengelyek síkosítására is használták. A hamuzsír magyar elnevezése Dunántúlon általában *degec*, az Északi-Hegyvidéken *szalajka*, a hamuzsír főzőké pedig (valószínűen rideg életkörülményeik miatt) a Zselicben: *hamusbetyár*. Németül: *aschenbrenner*, horvátul *pepelar, pepelari*.¹¹ Ugyanis nemzetiségük szerint többnyire németek és „tótok”, ez utóbbi az akkori értelmezés szerint nemcsak szlovákokat, hanem horvátot és szlovént is jelentett.

A XVIII–XIX. század során a Mecsekben és a Zselicben az erdőknek komplexebb hasznosítására – mintegy másodfokon – az üveggészítés jelent meg, amelyhez ugyancsak az erdők szolgáltatták egyik legfontosabb nyersanyagot. A hamuból hamuzsír készült, ami tulajdonképpen káliumszóda (káliumkarbonát – K_2CO_3), az üveggészítés egyik legfontosabb alapanyaga. Egyrészt a fa elégetése szolgáltatta a nagy hőigényű üzemhez a szükséges energiát, az üstök alatt visszamaradó hamuból pedig újra hamuzsír készült, így az üzem önmagát táplálta nyersanyaggal.¹² Természetesen a kohókban el-tűzelt fahasábok hamuja nem volt elegendő, továbbra is szükség volt e célra termelő hamuégetők és hamuzsír főzők munkájára. Ezért a huták környékén a hamuégetők és a hamuzsír főzők nem fogytak, hanem szaporodtak.¹³

Annál is inkább, mert a hamuzsír (ikrás libazsírra emlékeztető áttetsző anyag, ezt később igény szerint e célra készített kemencékben, kristályos por állapotig tep-sikben hevítették tovább), az üvegyártás mellett, mint több más fontos iparág nyersanyaga, piacon is egyre keresetebb cikk. Ilyenképpen, hogy a hamuzsír égetés, majd az üvegyártás megjelenése a megközelíthetetlen őserdők mélyén, az ott lakóknak a túlélést biztosította, a földesuraknak némi többlet hasznot is hozott. Ezeken túl a földet birtokló nemességnek azért is jól jött az üvegyártás, mert ez a hatalmas erdőfaló mesterség mind több irtásföldet szabadított fel a földművelés számára, a szántóföld pedig a korabeli perspektívák szerint a lehető legnagyobb hasznot jelentette.

Ugyanakkor a jobbágy szolgáltatásokon alapuló nemesi nagybirtok rendszeren a Mecsek és a Zselic térségében éppen ezek a kis erdei manufaktúrák ütötték az első rést. Ugyanis a hamuzsír főzés, faszénégetés, majd az üvegyártás a szokványos jobbágy munka rendszerében megbukott, teljesen ráfizetésesnek bizonyult. Ezt még a pécsi egyházmegye kiváló kormányzati egyéniségének, *Bohus kanonoknak* is be kellett látnia,

6 Sajnos a fentalált kéziratokban Horváth J. Gy. a forrás pontos vonatkozásait nem jelöli.

7 H. J. Gy. Kéziratrészel: 43-44. p. (Eperjessy Ernő birtokában, 2012)

8 Vitorág a XIX. sz. végén uradalom (pusztá), 1945 után állami gazdaság. Az 1990-es években elnéptelenedett.

9 Somogy vármegye földrajzi nevei Szerk.: Várkonyi Imre, Király Lajos. Akadémiai Kiadó, Bp. 1974. 946. p.; Király Lajos: *Ipartörténeti emlékek Somogy megye földrajzi neveiben*. In: Kutatások a gazdasági és társadalmi élet szolgálatában. Dél-Dunántúli Konferencia – Szekszárd. 1975. Megjelent: Szekszárd, 1976. 156-163. p.

10 Adatközlő: Németh Györgyné Pamuki Ágnes, 79 é. 2003. Almáskeresztúr (Elekmajor); *Vusics Jánosné Hamarics Julianna*, 88 é. Almamellék, 1997.

11 Horvát nyelvi konzulens: *Frankovics György*

12 1 q hamuzsír előállítására 40-50 q fahamura, illetve 60-70 köbméter tömör bükk és tölgyfa elégetésére volt szükség. In: *Lehmann Antal: Adatok a szentlukai üveghutáról (1807-1808)*. Somogy megye múltjából. Szerk.: Kanyar József. Kaposvár, 1971. – A hamuzsír készítésének módja: A fahamut hatalmas fakádakban vízben áztatták. Több nap után a lúgos vizet leszűrték, nagy üstökben addig forralták, amíg libazsír sűrűségű anyagot, hamuzsírt kaptak.

13 H. J. Gy. Kéziratrészel: 44. p.

aki pedig a hamuzsír-főzők és üvegcsűrök termelésének rendszerét a jobbágy-szolgáltatások részeként dolgozta ki és szervezte meg.¹⁴ Miután e tevékenységek ebben a formában teljesen ráfizetések voltak, az üveg és alapanyagainak gyártását már vállalkozókra kellett bízni. (Később ezt az utat választotta a pécsi püspökség *Hosszúhetény, Pusztabánya, Óbánya-Alte Glashütte, Újbánya-Neuglashütte*, stb. esetében is.) Az itt ember-telen körülmények közt dolgozó munkások már nem jobbágyi függésben termelnek, hanem igazi ipari vállalkozóknak tekinthetők.¹⁵

EBBE az új, kezdetleges ipari rendszerbe kapcsolódnak be a zsidók, akik sok évszázados kereskedelmi gyakorlatukkal fontos szerepet töltenek be az üvegyártás és értékesítés folyamatában. Koordinálják a hamu-égetők és a hamuzsír-főzők munkáját, gondoskodnak a kész áru raktározásáról, elszállításáról, az üvegfőzők kész termékeinek (öblösüveg, táblaüveg) közvetítéséről és eladásáról a monarchia más részeiben. Kereskedelmi úton ők lesznek szállítói a helyben nem található alapanyagoknak (kvarchomok, mész, kaolin, stb.), bizonyos munkaeszközök, mindennapi használati cikkek (főzőüstök, szerszámok, lábbelik, textilák, világítóeszközök, stb.) beszerzői. Nem utolsó sorban összeköttetések révén tőkét szereznek új főzőcsűrök és üvegfúvók létesítéséhez.¹⁶

A zsidóság szerepének emlékét őrzi Németlukafa és az almamelléki vasútállomás közötti, 3–4 km hosszú erdei kocsút, amelynek neve napjainkban is Zsidóút. Szekereken erre szállították a lukafai üvegyár és keménycserépgyár termékeinek egy részét.¹⁷ Ugyancsak tevékenységükre utal a lukafai Zsidóvágás nevű erdőrés, melynek fáját „lábon vették meg”, és termelték le hamuzsír gyártás céljára.¹⁸

Habár Zselic üveghutáinak átfogó tanulmányozása még nem történt meg, az utóbbi időben megjelenő helytörténeti kutatások egyre több huta-helyről adnak hírt. Ugyanaz az erdei üveghuták időleges tevékenységét fejtették ki. Működésük a kivágható és elégethető erdőktől függően általában 20–30, esetleg 40 évig tartott. Ezután a primitív üzem máshova költözött. Horváth J. Gyula az 1960–70-es években végzett behatóbb kutatásai alapján 1981-ben még arról ír, hogy a XVIII. és a XIX. századból bizonyossággal és dokumentálhatóan a Zselicben 6 „erdei üveghuta” létezését fogadhatjuk el. Megállapításai szerint ezek: 1. Gödre melletti Szentmárton (ma Gödreszentmárton); 2. Somogyhárságyhoz tartozó Magyarlukafa; 3. Gálosfa melletti Szentluka-pusztá; 4. Németlukafa (Almamellék legtávolibb határrészében) 5. Rákó-pusztá, régi nevén Hugomér (ma Kaposkeresztúrhoz tartozik); 6. Kétújfalú melletti Szentmihályfa (a Zselic délnyugati peremén).¹⁹

Horváth (1981-ben írt) jegyzetében szereplő 6 üveghuta biztos létezését, az időközben előkerült újabb adatok módosításaival is elfogadhatjuk. A felsejülésben Horváth J. Gyula „két első, ősi hutának” a (gödre-) szentmártonit és a hárságyit jelöli meg. Második korszaknak, egyben a zselici huták virágkorának a szentlukai és a lukafai hutákat tartja. Harmadik (hanyatló) korszakra a Zselic szélén a szentmihályfai és a rákó-pusztai, vagyis a hugoméri üvegműhelyeket teszi. E két utóbbit már létesítésük idején is anakronizmusnak tartja: „hiszen a mindjobban megcsappanó, erdőpusztító huták kora már lejárt... Ezért a két huta alig két évtizedig vegetált, majd végleg abbahagyta erdőfaló ipari tevékenységét.”²⁰

„Az egyik legrégebbi zselici hutának a (gödre-) szentmártoni tekinthető” – írja Horváth. – Erről két adatunk is van. Az első 1784-ben készült II. József korabeli katonai térkép, amely Gödre közelében *Glashütte* névvel jelez egy helyet. A jelzés fölött egy más kéztől származó *Nichtgangbar*, vagyis *járhatatlan* beírás található. Ez a térkép katonai céllal készült, tehát a bejegyzés is katonai szempontból tartja fontosnak megjegyezni, hogy itt komolyabb katonai egységgel felvonulni nem lehet.²¹ A második adat a *Winkler Mihály*²² által írt gödre-rei plébánia történetében található, ahol Szentmártonról azt olvashatjuk: „...1790-ben itt egy „Glasblöserer“-t, azaz üveghutát létesítettek. Ám ez helytelen adat, mivel láttuk, hogy az 1784-es József császár korabeli katonai térképen már megtalálható, megjelölve, hogy arrafelé az út járhatatlan”. – állapítja meg és zárja le ezt a kérdést Horváth J. Gyula, az 1990-es évek elejéről fennmaradt kézirat előadásában.²³

Lang Ádám, az üveghuták másik neves kutatója *Üveghuták a Kelet-Mecsekben*, 2008-ban megjelent kötetében, feltehetően ugyanerről a hutáról, de a földrajzi bizonytalanság miatt más megnevezéssel, már sokkal bővebben tudósít: „...a Bakócához tartozó Kövesd-pusztán a Melczer-uradalomban az 1770-es évek első felében, de mindenképpen 1771 után létesült üveghuta... Pécs város peres iratainak anyagából is kiderül, hogy 1774-ben már létezett Bakóczai Bánya. 1781-ben készített, szükségű vármegyei jelentés csupán az üvegcső létezéséről tudósít. Két évvel később már nagyon elhanyagolt állapotban lehetett a műhely, hiszen a II. József-féle katonai felmérés országleírásában „Glashütte” helynév alatt ezt olvashatjuk: „egy bedőlt üveghutából és néhány rossz házból áll.” A felmérés térképszelvényén a „Glas Hütte a Bakóczáról Szágyra vezető út mentén, a Kövesdi-völgy torkolatában, a Szágyi-patak közelében található, ... a hely közel esik Alsókövesd-pusztához, bár nem azonos vele... A huta tulajdonképpen közelebb feküdt Szágyhoz, mint Bakóczához, innen ered a tévedés, hogy Szágyon is lett volna üveghuta. A kövesdi hutát a jozefinianus fel-

14 H. J. Gy. Kézírási vázlat (*Eperjessy Ernő* birtokában, 2012.)

15 H. J. Gy. Kézírási vázlat

16 Tartalmi idézet a zsidóság szerepéről, *Horváth J. Gyula* Bárdudvarnoki üvegszimpozícionon tartott előadásából.

17 *Lehmann Antal: XIX. századi üveghuták a Zselicben*. Baranyai Művelődés, 1969. június. Pécs. 95. p.; Adatközlők: *Boder (Bodor) József* erdész Németlukafa- Almamellék. 1950. ; *Fodor János* Sasrét- Almamellék;

18 Adatközlők: *Boder (Bodor) József* erdész 1950, Németlukafa Almamellék; *Raichl Sándor* Szentmárton-pusztá – Almamellék, 1969.

19 H. J. Gy. Kézírási vázlat

20 H. J. Gy. Kézírási vázlat

21 Feltehetően ugyanarról a *Munnichsmeyer* tüzértiszt által 1784-ben készített térképről van szó, amelyre később *Lang Ádám* is hivatkozik.

22 *Winkler Mihály* két ízben is volt Gödrén plébános: 1757-1759 között és 1789-től 1810-ig, haláláig. A második szakaszban a tehetséges és alkotó egyéniség a plébánia történetét latin és német (1790), a zsidóknak szánt művét és a velük folytatott levelezését héberül írta.

23 H. J. Gy. Kézírási vázlat

mérést követően renolválhatták, hiszen egy 1785-ben készült, újabb kimutatásban már ismét szerepelnek az üvegcsűr termelési adatai.” – írja Lang Ádám.²⁴ Ugyancsak ő tudósít arról, hogy az előkerült termelési adatok szerint a bakócai üvegbánya a korabeli Magyarország jelentősebb hutái közé tartozott. A fennmaradt dokumentumok alapján ismerteti az egy időben felhasznált nyersanyag adatait, s többek közt azt is, hogy a mester irányítása alatt 15 fő dolgozott, köztük 8 osztrák származású segéd, stb. Egy későbbi, 1817-es térképen ismét régóta elhagyott helyként jelölik.²⁵ A birtokhatárok és a korabeli térképjelölések bizonytalan adatai, valamint a közties földrajzi fekvése miatt ugyanez a huta, amely Bakóca közigazgatási területén, Felsőkövesdhez és Alsókövesdhez egyaránt közeli, ma is Bányaa erdő résznek nevezett helyen működött.²⁶ Különböző időben és különböző szerzők szentmártoni, szágyi, kövesdi és bakócai „Glashütte” néven is emlegetik. Nem kétséges, hogy az 1784-es katonai térképen jelölt hutát – Lang Ádám és Lehmann Antal későbbi feltárásai alapján – a Horváth J. Gyula által „szentmártoninak” vélt hutával azonosnak kell tekintenünk.

Mint láttuk Horváth J. Gyula, Winkler gödrei plébános feljegyzéseire hagyatkozva, mindvégig bizonytalan volt e kérdésben. Ugyanis Winkler az 1799 körüli feljegyzésében e régióban, egyazon időben 3 üveghutát is emleget. Gödreszentmártonról azt mondja: „...1790-ben itt egy üveghutát (Glasblöserer) létesítettek”. Lukafáról pedig azt olvashatjuk: „1799 jan. 21-én a lukafai üveghutában (Glaswerkstatt) is megkezdték a munkát...”, majd e sorok után közvetlenül írja: „Ezzel (vagyis a lukafai üveghuta beindításával) vidékünkön három üvegelőállító üzem (drei Werkstätten für Glaserszeugung) működik... Szentmártonban, Szentlukán és most Lukafán.” – idézi Winklert Horváth J. Gyula.²⁷ Ezekből kettő (Szentluka és Lukafa) létezését biztosan tudjuk. Ugyanakkor továbbra is nyitottnak látszik a szentmártoni huta létezésének kérdése. Ugyanis a helyi ismeretekkel rendelkező Winkler plébános (Horváth jegyzetei szerint is) az 1784-es térképen szereplő és elhagyottnak jelölt hutáról semmit sem tud, nem is említi, hanem (Gödre-) Szentmártonról írja: „...1790-ben itt egy üveghutát (Glasblöserer) létesítettek... 1799. január 21-én a lukafai üveghutában is megkezdték a munkát, ...Ezzel vidékünkön három üzemen folyik üvegelőállítás (drei Werkstätten für Glaserzeugung): Szentmártonban, Szentlukán, amely Bozsaa plébániához tartozik (Winkler így nevezi Böszénfát) ez egy évvel ezelőtt kezdett működni, most pedig legutóbb Lukafán.”²⁸ Ezek alapján az is feltételezhető, hogy a bakóczainak tudott Bányaa hutától függetlenül, rövid ideig valóban (Gödre-) Szentmártonban is működött üvegekészítő műhely. Lehmann Antal A XIX. századi üveghuták a Zselicben c. tanulmányában érintőleg szintén említi a Petrovcsyok

szentmártoni birtokán lévő hutát.²⁹ Mérey Gyula is utal a baranyai Szentmártonban 1794–1798 között működő hutára.³⁰ Ezen kívül a természettudós Kitaibel Pál 1799-ben Baranya megyei útja alkalmával naplójában írt feljegyzése is ezt látszik megerősíteni, amely szerint: „Gödreszentmártonban üveghuta van. Az üvegyártáshoz szükséges homokot Szentkatalin és Kán között ássák. Hamuzsirt az üveghuták főznek.”³¹ Ha későbbi kutatások meggyőzőbben dokumentálnák, a Zselicben ez a hetedik egykori üvegcsűr (Glasblöserer) lenne.

Horváth a somogyhársági hutával kapcsolatban Orbán György helyi plébános 1854-ben közölt adatából indult ki. Ő a keresztelesek számából következtetve állítja: „Ezen plébánia közelében, nevezetesen Kis Hárságytól északnyugatra egy kellemes völgyben, melly ma is Glas Hütte nevet visel, hajdan üvegbánya volt..., mellynek azonban az anyakönyvekben 1799 után nincsen nyoma.”³² A bizonytalan földrajzi megjelölés alapján Horváth J. Gyula akként vélekedik: „Ha valóban így van, ahogyan Orbán plébános ezt tudja, akkor annak helyét a leírás alapján Magyarlukafa területére tudjuk lokalizálni...”³³ Az adat azonban annyira bizonytalan, hogy az 1982-ben megjelent Baranya megye helynevei című kiadvány szerkesztője is csak Pesty kutatásaira hivatkozva meri állítani, hogy ilyen volt. (Mivel Horváth J. Gyula Somogyhárságyon és környékén az 1970-es években végzett helyi kutatásai során olyan élő adatszolgáltatót nem talált, aki Hárságy határában lévő hutáról valaha egyáltalán hallott volna, egykori létezését is kétségbe vonta. Többek közt az 1990-es években Bárdudvarnokon tartott üveg-szimpoziumon elhangzott előadásában.)³⁴ Horváth említett álláspontja óta azonban számos újabb adat került elő, amely szintén a somogyhársági „Glashütte” valószínű létezése mellett szól. Lang Ádám Üveghuták a Kelet-Mecsekben c. könyvében már részletes adatokat közöl Somogyhárságyhoz tartozó Festetics-uradalom birtokában lévő „üvegbánya” termeléséről, a nyersanyag források eredetéről egészen az értékesítést végző ismert kereskedelmi célpontokig.³⁵ Ugyanakkor ő is megjegyzi azt a zavaró körülményt, hogy eddig egyetlen katonai térkép vagy térképszelvény sem tünteti fel helyét.³⁶ Ezt a kérdést látszik tisztázni az alábbi empirikus adat: 2001-ben Kishárságytól keletre, mindössze 2–3 km-re lévő Kisszentlászlópusztán az akkori tulajdonos, Tanács Béla juhász a Kisszentlászlói-patak mentén északra, Margitta-pusztá irányában a birkák által kitaposott temérdek üvegcsérrépre hívta fel a társszerző figyelmét.³⁷ Tekintve, hogy

24 Lang Ádám: Üveghuták a Kelet-Mecsekben. 2008. Pécs. 75-76. p.

25 Lang Á. ua. 76. p.

26 A hajdani üvegbánya helye Felsőkövesdhez közeli erdő részben ma is „Bányaa” néven ismeretes. Adatközlő: Hauser Mátyásné Frigyesi Ilona, Ibafea, 2012.

27 Winkler Mihály gödrei plébániáról írt története alapján 1790)

28 Ugyancsak Winkler gödrei plébánia története alapján

29 Lehmann Antal: XIX. századi üveghuták a Zselicben. ua. 94.p.

30 Mérey Gyula: Magyar iparfejlődés 1790-1848. Bp.1951.

31 Lehmann A. ua. 118. p.

32 Orbán György somogyhársági plébános dokumentumainak fellelhetőségére Horváth J. Gyula hagyatékában nem maradt utalás.

33 H. J. Gy. Kézírási vázlat

34 H. J. Gy. Kézírási vázlat

35 Lang Ádám: Üveghuták története a Kelet-Mecsekben. 2008. Pécs. 76-77. p.

36 Lang, ua.77.p.

37 Kisszentlászlópuszta birtokosa, Tanács Béla juhász közlése: „Tessek már mondani, mitől van arra Margitta felé a legelőn olyan sok üvegcsérrép? A birka mind kijárja, a lábát meg fölsérti.” – mondta. Gyűjtő: Eperjessy Ernő, 2001.

ez a völgy a XIX. században Festetics-birtokrész volt és a somogyhársági plébániához tartozott, bizonyossággal itt lehetett az Orbán által említett – s közben elfelejtett – „Glashütte” valós létezésének helye. Orbán csupán annyiban tévedett, hogy a „kellemes” völgy nem a vízvázasztó Kishárságtól északnyugatra, azaz Magyarlukafa irányában, hanem a másik oldalon, északkeletre keresendő. (Ilyenképpen Horváth rábólintása Magyarlukafára is téves. Magyarlukafán üveghuta nem volt.) A magyarlukafai feltételezés a szakirodalomban később is számos félreértésre adott okot. Ugyanis ebben a zselici térségben innét mintegy 18–20 km távolságra egy másik Lukafán, pontosabban Németlukafán (Almamellék határában) minden kétséget kizáróan jelentős üveghuta és keménycserép manufaktúra létezett. Termékeinek egy része „Lukafai üvegyár” jelzéssel került kereskedelmi forgalomba. A helyi ismeretekkel nem rendelkező szakirodalomban a két (Magyar- és Német-) Lukafa neve napjainkig is gyakran kontaminálódik egymással. 1949-ig mindkét Lukafa még Somogy vármegyéhez tartozott, a könnyebb különböztethetőség miatt a Somogyhárság melletti Lukafa *Magyar-*, a németnyelvű lakossággal és üveghutával rendelkező település pedig a *Német-*névtoldalékok kapták.

Szentluka külterületi lakott hely Gálosfa határának déli részén, alig néhány kilométerre Németlukafától (lakóinak száma 1973-ban 41, 2000-ben lakatlan). Nevének tanúsága szerint a középkorban Szent Lukács tiszteletére szentelt temploma és plébániája volt. A múlt (XIX.) század elején itt üveghuta vagy ahogy akkor nevezték, „öveg-bánya” működött, amely Bozsa (Bószénfa) plébániához tartozott.³⁸ Winkler feltételezéseiből Horváth J. Gyula arra következtet, hogy a szentlukai „Glasblöserer” 1798-ban kezdi termelését és 1826-ban szűnt meg. A *Festetítsek* gálosfai uradalmához tartozó huta fennmaradt „Számodás”-ából tudjuk, hogy a 43 munkást foglalkoztató, közepes kapacitásúnak tekinthető üvegfúvó, 1807–1808-ban még bizonyosan működött. Behatóbb kutatásával *Lehmann Antal* fogalkozott.³⁹

A ma Kaposkeresztúrhoz (más szerzők szerint Kaposhomokhoz) tartozó Rákó-pusztával – régebbi nevén hugoméri – erdei üveghutával kapcsolatban Horváth jegyzeteiben a következők olvashatók: „Az egyik legkésőbbben keletkezett zselici huták egyike a hugoméri. Egy adat szerint 1827 előtt kezdte el működését és 1851 előtt fejezte be.”⁴⁰

„A Kétújfalu melletti szentmihályfai huta keletkezésére és megszűnésére már többszáz anyakönyvi kijegyzésem van. 1830-ban már lakik Szentmihályfán vitrárius (latin: üvegekészítő). Ez lehet a huta kezdő éve is. 1831–1833-ban újabb „öveges legény” bejegyzést találunk. ... Az ibafai feljegyzések azt tanúsítják, hogy Czindery László az iparpártoló földbirtokos alapításával az üveghuta 1841-ben kezdi meg termelését. Sok más későbbi bejegyzés azt látszik bizonyítani, hogy ez az

üveghuta 1856-ban fejezte be működését.” – írja Horváth, Bárdudvarnokon elhangzott előadásának jegyzetében.⁴¹

A Zselicben működő üveghuták közül különös jelentőségre éppen (Német-)Lukafa tett szert, amely Dunántúl legtovább működő „erdei üveghutája” volt. Termelésének kezdetét – Winkler gödrei plébános feljegyzésének jóvoltából – naprakészen ismerjük: 1799. január 21, majd közel 100 éves működés után – bizonyossággal mondhatjuk – „végleg 1888-ban hűnytak ki kemencéinek lángjai.”⁴²

(Német)Lukafa története a török kiűzéséig

Lukafa névadója *Szent Lukács* evangélista, szlávos változatában: *Luka*. A térségben a középkorban 3 helységet is jelöltek Szent Lukács tiszteletére: Németlukafa, Magyarlukafa, Szentluka. A két Lukafalva azt is jelentette, hogy első birtokosuk neve *Lukács* volt. Horváth J. Gyula meg nem jelölt forrásadatai szerint, Lukafa (Lukafalva) a török előtt is lakott hely volt. 1542-ben köznemes és egytelkes nemesek birtoka. A köznemes *Csorbai Miklós* özvegye egy portányi birtokkal rendelkezik a faluban. 8 egytelkes is birtokol itt, akiknek törvényben megállapított hatvanadot kell fizetni. *Kokoth György* 7 dénárt, *Pethe György* 8 dénárt, *Egri Orbán* 11 dénárt, *Rajky Péter* 8 dénárt, *Hegedüs Barnabás* 3 dénárt, *Érsek Ambrus* 27 dénárt és *Pintér Bálint* 40 dénárt kötelesek befizetni hatvanad címén. Az összeíró megjegyzi, hogy *Pethe János* „szegény”, mentes a fizetés alól. (Nevek alapján a lakosság ekkor magyar.) Megjegyzendő, hogy a falu az egytelkes baranyai falvak között nagyon szegény. Ha a Baranya megyében található 63 falut, amelyben egytelkes nemesek élnek, vagyoni állapotuk szerint rangsorba állítjuk, Lukafalva az 57. helyet foglalja el, azaz szegényebb csupán 6 van, ezek is Lukafalvának közvetlen közelében.

A török megjelenése után Lukafalván 1554-ben 2 adózó van: *Peti Petre* és *Tenyerős Ferenc*. 1565-ben 4 adózót talál a defterdár (török adószedő), 1571-ben hatot: *Nagy Benedik*, *Katát Antal*, *Katát Tomás*, *Kis Petre*, *Erszék Máté* és *Antal István*.

A török idők alatt a falu valószínűen teljesen elnéptelenedett, majd sok más élő, vagy kipusztult faluval és határával együtt a török után a *Baththyány*-család birtokába kerül. Az egykori Lukafalva közelében – II. József korában – e hatalmas területen számos régi falucska helyén egyetlen község, Almamellék alakult újjá. Külterületén több középkori lakott helyen (*Lukafa*, *Sasrét* (*Sásrét*), *Terecseny*, *Szentmárton*, *Szentegyed*, *Korcsány*) uradalmak keletkeztek, vagy csak dűlőnevekben (*Aligvár*, *Ördöglik*, *Kisterecseny*, *Végág*, *Vörösföld*, *Karán*) maradt fenn emlékük.⁴³

38 H. J. Gy. Kéziratrészesleg, 46.p.;

39 *Lehmann Antal*: Adatok a szentlukai üveghutáról (1807-1808). Somogy megye múltjából 2. Kaposvár, 1971. 109-136. p.

40 H. J. Gy. Kézírásos vázlat

41 H. J. Gy. Kéziratrészesleg, 46.p.

42 H. J. Gy. Kézirat vázlat és Kéziratrészesleg, 60. p.

43 Németlukafa középkori történeti adatai, H. J. Gy.-tól, forrás megjelölése nélkül. Kéziratrészesleg, 48-49. p.

Adatok a lukafai üveghuta és cserépedény üzem működéséről (XVIII–XIX. század)

Lukafa a XVIII. század végén megint lakott hely lesz. Egy 1780-as és a már említett József császár korabeli (*Munichsmeyer* tüzértiszt által készített) 1784-es térkép is feltünteti néhány házat Lukafa néven.⁴⁴ A XIX–XX. században megrajzolt térképszelvények pedig már rendre jelölik (Német-) Lukafa helyét. Az első gyér adatok szerint – amikor csak néhány család lakja – Lukafa, miként Terecsenypuszta is – a mozsgói plébániához tartozott. (Erről tanúskodik az 1766. évi adat, amely megemlékezik *Pruk János* hamuzsír-főzőről.) A továbbiakban Almamellék község északi része a gödrekeresztúri⁴⁵ plébánia filiálisa. (Winkler plébános ezért tudja naprakészen 1799-ben a lukafai Glashütte termelésének kezdetét.) Az ibafai plébános 1821-ben a kereszteltet ananyakönyve évkezdő adatai közt bejegyzi, hogy Lukafát a gödrekeresztúri plébániától elszakították, s mint filiálst Ibfához csatolták. Az ibafai plébánia levéltárában ettől az időponttól találunk értékes adatokat a lukafai vitrariusokról. (Lukafát 1957-ben csatolták az almamelléki lelkészhez.⁴⁶)

A gödrekeresztúri plébánia ananyakönyveit 1745-ben kezdték vezetni, s elég korán megjelennek a lukafai lakosok. Kár, hogy ebben az időben nem jelölik a foglalkozást, így az üveges mesterségre sem tudunk következtetni. Az első német nevű egyén bejegyzése 1766-ban, majd 1769-ben jelenik meg. 1771 után valamilyen oknál fogva folyamatosan gyarapodik a lukafai lakosság száma. 1771-ben 5, 1772-ben 3 keresztelést jegyeznek be Lukafáról és ezentúl 1796-ig is rendszeres a néhány keresztelés. Feltehetően ezek hamuégető, hamuzsír-főzők (*Cinerarii et accungiatores*) lehetnek, akik előkészítették a terepet, és előőrsei, előkészítői voltak a későbbben működő nevezetes hutának. A fordulat éve 1797, amikor feltűnően megugrik a kereszteltet száma. 1799-ben 7, 1800-ban 11. Ezek azok évek, amikor biztonsággal állíthatjuk, hogy a huta már létezik. Vagyis a vitrariusok (üvegmunkások) száma annyira bővül, hogy már biztosítja az üzem rendszeres működését. Lukafa lakosságának a bővülését bizonyító egyházi bejegyzések alapján – még ha a szülők foglalkozása nincs is feltüntetve – elfogadhatjuk Winkler tudósítását, miszerint a „*Glashütte*” Lukafán 1799. január 21-én kezdte meg üzemszerű működését. Lukafa így 1800-ra Dunántúl egyik legjelentősebb üvegtermelő településévé vált.⁴⁷ A lakosság becsült létszáma ekkor 250 körülre tehető.

1821-től Ibfán – amikor Lukafát az itteni plébániához csatolják – az ananyakönyvekben már pontosan fel vannak tüntetve a foglalkozások is: vitrariusok, üvegmetszők, üvegfúvók stb. Ezek a foglalkozások aztán 20 év múlva, 1841-ben az ibafai bejegyzésekből egyszerre eltűnnek. A régi nevű egyénekből maradnak ugyan né-

hányan, de ezeket néhány évig kizárólag mind hamu-égetőként tüntetik fel. Okát jól ismerjük – írja Horváth J. Gyula. Az ibafai plébánia levéltárában ugyanis van egy iskolarendtartási napló, amelyben megjegyzik, hogy Lukafán tanítás nincs, mert a szülők Szentmihályfára költöztek. Az 1841. évi kétújfalusi egyházi ananyakönyvi bejegyzésekben (Szentmihályfa-puszta ehhez a plébániához tartozik) valóban megjelennek a lukafaiak, akik „in domo vitraria” (az üveghuta telepén) laknak és dolgoznak. A kétújfalusi és az ibafai ananyakönyvekből aztán is megtudjuk, hogy néhány évi itteni tartózkodásuk után a manufaktúra feloszlott (1856), és az üvegesek jó része visszament Lukafára, vagy szétszóródott az ország más üveghutáinak valamelyikébe.⁴⁸

A későbbiek (XIX. század) során az üveghuta (gyár) működése, átmeneti megszűnése, a keménycserépedény (porcelán) üzem megjelenése, az üvegekészítés újramezítése, majd az üzemrészek végleges bezárása függvényeként a település népessége erősen ingadozott. A rendelkezésünkre álló adatok, főleg a pécsi egyházmegye sematizmusai, az ibafai *Visitatio Canonica* (püspöklátogatások) jegyzőkönyvei alapján 1830-tól az alábbiak szerint alakult:

- 1830. 192 katolikus, 75 ortodox (cigány), összes: 267 (?)⁴⁹
- 1840. 188 katolikus, 19 zsidó, összes: 207.⁵⁰
- 1846. Összes: 185.⁵¹
- 1847. Összes 65 (?) (A szám elírás lehet, valószínűen: 165).⁵²
- 1850. Összes: 257. Ebből 187 német, 70 magyar⁵³
- 1851. 190 katolikus.⁵⁴
- 1857. 141 katolikus, 15 zsidó, összes: 156.⁵⁵
- 1861. Összes lakó: 267.⁵⁶
- 1867. 252 katolikus, 10 zsidó, összes: 262.⁵⁷

Az egyházi bejegyzések alapján tudjuk, hogy az üveg- és cserépedényt készítő szakmunkások többsége Szudéta-vidékről származó katolikus német.⁵⁸ Több hullámban érkeznek. A kis falu üzemi, családi és hétköznapi nyelve a XIX. század végéig is német, eltérően a közeli, kiegészítő munkát folytató, Lukafa-pusztán (Deszkametszőn) élő uradalmi cselédségtől, amely magyar.

Említettük: a Mecsekben, a Zselicben a XVII–XIX. századi hamuzsír-főző helyek és erdei üvegcsürök alapítói uradalmak, céljuk a kihasználatlan erdők ipari hasznosítása és új irtásföldek nyerése. Létesítésüket

48 H. J. Gy. Kéziratrészel, 54. p.

49 H. J. Gy. Kéziratrészel, 58. Ibfai, *Visitatio Canonica*, 1830.

50 H. J. Gy. Kéziratrészel, 59. (Pécs, Egyházmegyei Sematizmus névtára, 1840.)

51 *Lehmann Antal*: Adatok a Szentlukai üveghutáról (1807-1808).

52 H. J. Gy. Kéziratrészel, 58. Ibfai, *Visitatio Canonica*, 1847.

53 *Lehmann Antal*: XIX. Századi üveghuták a Zselicben. 94-95.

54 *Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára, II. Pest, 1851. 50.

55 H. J. Gy. Kéziratrészel, 60. (Pécs, Egyházmegyei Sematizmus alapján.)

56 *Lehmann Antal*: Adatok a szentlukai üveghutáról (1807-1808)

57 H. J. Gy. Kéziratrészel, 60. (Pécs, Egyházmegyei Sematizmus alapján.)

58 *Lehmann*, ua. 117. p.; *Raichl Sándor* uradalmi intéző szerint (1969), az üveg és porcelán szakmában Schwarzwaldból származó németek is dolgoztak.

44 „*Lehmann*, uo. „II. József rendeletére 1784-ben *Munichsmeyer* tüzértiszt által készített térkép...”; H. J. Gy. Kéziratrészel, 49. p.: „... az említett József császár korabeli térképen néhány ház látható Lukafa néven a térképen.”

45 Gödrekeresztúr és Gödre régen külön falvak, ma Gödre néven egyazon település. Gödreszentmárton tőle néhány km-re délre uradalom és külön község. A templomos hely régebben: Gödrekeresztúr.

46 H. J. Gy. Kéziratrészel, 51-52. p.

47 H. J. Gy. Kéziratrészel, 54-55. p.

bizonyos földrajzi és technológiai tényezők is meghatározták. Mivel az üveg egyik értékes alapanyaga a fa – elsősorban bükkfa –, a huták a hamuzsír készítéséhez és a kemencék fűtéséhez nélkülözhetetlen erdőkbe települtek. Működésükhöz szükséges víznyerés okán azokat mindig völgybe, bővízü forrás vagy patak mellé építették. Fontos szempont volt az is, hogy az üvegyártás másik alapanyaga a kvarchomok, közel legyen bányászható. A nyersanyag és készárú szállítása érdekében, ugyancsak meghatározó szerepe volt a közlekedésnek, a viszonylag jól járható utak közelségének. Az egymástól csupán 3 km-re található Németlukafa és Szentluka-pusztá adottságai sokban megfelelnek a követelményeknek. A fából (főképpen a bükkfából) égetett-főzött káliumkarbonát vagyis hamuzsír, korlátlan mennyiségben volt előállítható. „... a homok is helyben volt, ugyanis a Zselicben sok helyen a felszínen, vagy közel a felszínhez előfordul a pannon- és levantei korból származó, nagy szilikáttartalmú homokféleség.”

⁵⁹ (A lukafai huta egyik felszíni homoknyerő helye (a Homokos-gödör) mindössze 200–300 méterre, míg a másik 2 km-re, a Jámorka nevű dűlőrészben volt. A huta működéséhez és a cserépedény gyártáshoz szükséges agyagféleség részben a patak másik oldalán, ugyancsak néhány száz méterre lévő, későbbi téglavető helyén volt kinyerhető. Az építkezésekhez szükséges könnyebb fenyőanyagot: – gerenda, lécs – ugyancsak az uradalom akkor még kiterjedt fenyőerdei biztosították.)

Mindkét „Szent Lukácsról – Lukáról” elnevezett erdei huta, a zselici fővízválasztó két oldalán feküdt. Szentluka a gerinc északi, Lukafa a déli oldalán. Szentluka éltető forrása és patakja észak felé a Surján-patakba, majd a Kaposba, később a Sióba folyik, azzal együtt a Duna vízrendszeréhez tartozik. A gerinc déli oldalán Lukafa, Sasrét forrásaiból és több más ágból kialakult Almás-patak vízrendszere előbb a Gyöngyössel, majd Okorág táján csatlakozva a Fekete-vízzel a Dráva vízrendszeréhez kapcsolódik.⁶⁰ A lukafai „üvegyárat” a Cigánykút-nak nevezett ugyancsak közeli, bővízü forrás látta el szükséges vízmennyiséggel.⁶¹

A vízválasztó gerinc szintén kedvező földrajzi adottság, ugyanis azon vezetett a Kaposvárt Péccsel összekötő főút (A nagytótvárosi elágazásnál Lukafa mindössze másfél km.) Nagyrészt egész évben járható volt, természetesen földút lévén, eső és hóolvadás után hamar kiszáradt.⁶² Ami még ennél is lényegesebb volt, hogy gyakorlatilag egész hosszában minden műtárgy (híd) nélkül ért célhoz. A hajdani „országút” mentén megfelelő távolságra csárdák álltak, amelyek mellett kis „dombhíti soros falvak” (Helesfa, Korpád, Szabás, Tótújfáros v. Nagytótváros, stb.) jöttek létre.⁶³

⁵⁹ Lehmann, ua. 94-95. p.

⁶⁰ H. J. Gy. Kézirat vázlat

⁶¹ A Cigánykút-forrást és az Almás-patak másik forrását Sasréten Sajgó Ferenc a Mecseki Erdészeti ZRT.igazgatója és baráti köre újította fel 2000 körül.

⁶² H. J. Gy. Kézirat vázlat: „Kivétel volt a gálosfai átkelő, ahol le kellett ereszkedni a völgybe, és tengelyig érő sárban kellett a másik gerinc-re felkapaszkodni. Hallomásból ismeretes, hogy az átkelőhelyen egy különös foglalkozás született. A völgy alján egy négyökrös fogatos gazda várakozott, aki a feneketlen sáron – nyilván tarifa ellenében – átvontatta az arrajáró kocsikat, mint valami szárazföldi révész.”

⁶³ H. J. Gy. Kézirat vázlat

A lukafai üveghuta virágkora az 1800–1830 közötti évekre tehető. Az 1830. évi ibafai Visitatio Canonica (amikor a látogatást Szepesy Ignác pécsi püspök végezte), említésre méltónak találja feljegyezni: „Lukafa fiókegyházban található egy üvegkohó, amely egyedülálló az egész egyházmegyében.” Addigra ugyanis a püspöki üveghuták (az óbányai és a kisútbányai) megszüntették működésüket.⁶⁴ Ezekben az évtizedekben Lukafán iskola működött, amelyről az 1830. évi Visitatio Canonica egyik fejezete részletesen tudósít. Ezek szerint akkor Lukafán 30 iskoláskorú gyermek van, akik közül 15 valóban jár iskolába. A lukafai tanító (magister) Streitenberger János, született Mucsiban 1768-ban, segédtanító volt Závodon, tanított Köblényben és Böszénfán. Az okmány megjegyzi, hogy zenében jártas és nős. Járandósága az üvegüzem munkásaitól páronként 4 forint, a hamuégetőktől 2 forint. Minden iskolabájáró gyerek után kap egy iskolai évre 30 krajcárt. A tanító egy uradalmi házban lakik, amely az összedőléshez áll közel. Ugyanaz a helyiség szolgál a tanító lakásául, amelyben a tanítás is folyik. Temetésért kivétel nélkül mindenkitől 30 krajcárt kap. (A tanítás nyelve nagy valószínűséggel: német.) Az 1847. évi ibafai Visita Canonica már azt jegyzi fel, hogy „Lukafán az iskola megszűnt.”⁶⁵

Az 1847. évi Visita Canonica arról is hírt ad, hogy Lukafán van egy 75 font súlyú harang, „amely mindeddig nincs megáldva.”⁶⁶ ... Temetője 44 négyszögöl és sövénykerítése van. Egy fából készült keresztet 1820-ban állította Jöckl Miklós.” Horváth J. Gyula ezzel kapcsolatban megjegyzi: „Ezt a kicsiny temetőt valószínűleg kibővítették, mert még sokáig szolgált temetőül. Igaz, hogy az 1960-as években már régi sírok helyén temettek. Egy ilyen felbontott sírban találtam kis üvegmécsést és üvegyöngyöket, amelyek Lehmann Antalhoz kerültek. De én magam is jó egynéhány halottat temettem a lukafai temetőben...Az utolsó temetés itt 1966. jan. 24-én történt, ... azóta a lukafai halottakat az almamelléki temetőben temetik el.”⁶⁷ A ma is álló faragott kőből álló, későbbi temetői nagykereszt olvasható felirata: „Állította ... M... Julianna, 1909”. A manufaktúra jobbmódú családjai általában német nyelvű kőkereszteket állítottak. Aschenbrenner József (1840–1910) valószínűen vezető beosztású „vitrárius” vagy „porcelános” márványkeresztje és ugyanezen családból származó, 33 éves korában elhunyt Aschenbrenner Gyula (1873–1906) „áldozár” (felszentelt rk. pap) sírfelirata viszont magyar nyelvű.⁶⁸ Az „üvegyáriak” sorában egy harmadik kibe-

⁶⁴ H. J. Gy. Kézirat részleg, 57. p.

⁶⁵ H. J. Gy. Kézirat részleg, 57-58. p.

⁶⁶ H. J. Gy. Kézirat részleg, 59. p.; A szájhagyomány szerint a lukafai harangot a szomszédos Szentmárton-pusztán a Templomhegy-táblában találták a XIX. sz. elején. A sérült harangból az üvegyári munkások egy kisebb, új harangot öntettek maguknak. Innen az emlékezések eltérnek: Egyik variáció szerint a harang az 1900-as évek elején Szentmárton-pusztára került, onnan 1990 körül Almamellékre, jelenleg az ottani temetői haranglábon található. Mások szerint a Terecsenybe átköltözött üvegyári munkások vitték magukkal, és ma is az ottani harangláb lakója. (Adatközlő: Mózs Ferenc majorgazda, 57 é. Almamellék, Szentmárton-pusztá. Gyűjtő: Eperjessy Ernő, 1961.)

⁶⁷ H. J. Gy. Kézirat részleg, 59. p.

⁶⁸ A jellegzetesen németlukafai családnév: „Aschenbrenner” magyarul „hamuégetőt” jelent, amely nevet esetleg már Magyarországra költözésük után, foglalkozásuk alapján kapták.

tűzhető kőkeresztben *Kreiner Antal* (...–1913) neve szintén magyar nyelven íródott. A huta egykori halottainak sírjait még az 1930-40-es években is, a kohók faláról egykor levert öklömnny, zöldszínű üvegtömbökkel díszítették.⁶⁹ A *Bassler* (később: *Baracs*) sasréti főerdész család 1930-as években itt eltemetett 3 családtagja emlékére 2010-ben állított rusztikus sírkövet.⁷⁰

Azt tudjuk, hogy a hanyatlás éveitől 1841-ben jelentős számu „vitrárius” és „Zingarus” hagyja el Lukafát, költözik át Szentmihályfára az ottani üveghutához. Nyilván a gyermeklétszám is jelentősen csökkent. A volt lukafai nevek pedig először jelennek meg Terecsénypusztán, Ibfán és más környékbeli településen.⁷¹

Az egyházi sematizmusok tanúsága szerint a lukafai üveghuta ezután sem szűnik meg teljesen, hanem az időközben beindult keménycserép (kőedény, porcelán) üzemmel párhuzamosan működik tovább.

Az 1847. évi *Visitatio Canonica* (*Scitovszky János* pécsi püspök látogatása vagy béрмаútyja alkalmával) a fiókegyházak közül Lukafáról szintén fontosnak tartja megemlíteni: „*Lukafa predium, ubi celebris est ustrina in tete Comitatu unica – Lukafapuszta, ahol a nevezetes huta van, ez a kohó egyetlen a megyében. ... a település lakói németül beszélnek.*”⁷²

Ugyanez a vizitáció a szülésznő helyzetével is foglalkozik. (Ebben az évtizedben már törvény írja elő, hogy minden jelentős településen képzett szülésznőnek kell lenni, melynek ellenőrzésére a polgári hatóság a püspököt kérte fel.) Ennek köszönhetően névszerint tudjuk, hogy Lukafának és Korpádnak közös szülésznője *Scherdán Magdolna*.⁷³

Az újkori erdei üveghutákban, (helyszíni cserépmaradványok alapján Lukafán is), elsősorban úgynevezett káliumüveget készítettek. Vagyis az üveggé olvasztható szilikátot – homokot vagy kvarckavics (békasó) zúzalékát – hamuszírral (*sal alkali*) és mészporral keverték. A homokban található vasoxid miatt zöldes árnyalatu üveget kaptak. Az átlátszó fehér, zöld, barna és másszínű üveghez különféle adalékokat (mangándioxid, arzén, konyhasó, salétrom, földpátok stb.) adtak. A kékkő (rézszulfát) például kék színűre festette az üveget.⁷⁴ Az egykori lukafai üvegyár területén (kertekben, temetőben, vízműsásokiban, stb.) a XX. században is bőséggel talált cserepekből következtethetünk arra, hogy Lukafán tömegesen termelt zöld, barna és fehér átlátszó üvegek mellett igényesebb kékszínű, sőt rubinszínű használati- és dísz tárgyak is készültek.⁷⁵ A kemencék termelése nem volt folyamatos. A kohók a nagy hő következtében időnként megrepedtek, ilyenkor leállították, a falára meredevett üvegtömböket leverték és újrhasználították, a kemencéket átépítették. Lukafáról a huta közelebbi termelési adataira utaló levéltári hagyaték (számla, leltár, stb.) eddig nem került elő, miként Szentlukán, Hárs-

ágyon, vagy Bakócán. Viszont azok termékszervezetéből következtethetünk arra, hogy tömegáruként Lukafán is elsősorban a keresett használati tárgyak: öblösüvegek (sörös és boros palackok, demizsonok, savanyúság és ruszli tárolására alkalmas többliteres edények, butéliák, boros és vizes poharak, söröskorsók, vizeskancsók, orvosságos üvegcsék, sótartók, mécsesek, lámpák, cilinderek, stb.) és táblaüveg (ablaküveg, tükrök) gyártása folyt. Ez utóbbit az úgynevezett nyújtókemencékben terítették ki. Ezenkívül kisebb mértékben fúvott és csiszolt felületű dísz tárgyak (vázák, emlékpoharak, szobrocskák, stb.) is készülhettek. Horváth J. Gyulát az 1970-es években felkereső lengyel kutatók feltételezése szerint egyidőben Lukafán „hinterglasok” (táblaüvegre festett szentképek) is készültek.⁷⁶ Az üveghuta termékeinek fő vásárlói kocnikon szállító zsidó kereskedők, házaló üveges „tótok”, akik főleg Somogy, Tolna és Baranya vármegyékbe, Bácskába és Szlavóniába juttatták el a lukafai üvegárut. *Raichl Sándor* szerint az egyik legnagyobb felvevő piacuk a Balkán volt.⁷⁷

A lukafai üvegyártás virágkora bizonyosan 1800 és 1830 közötti időszakra esik. A későbbi években – bár nincsenek rá adataink –, a gazdaságtalan termelés miatt az üvegkohó tevékenysége visszaszorul, majd átmenetileg meg is szűnik. Ez mellett szólnak az ibafai egyházi adatok, melyek szerint Lukafáról a vitráriusok (az üvegszakmában dolgozók), hamuszírfőzők és cigányok 1841-ben egyszerre eltűnnek. Neveik ugyanabban az évben a kétújfalusi egyházi anyakönyvekben jelennek meg, akik „in domo vitraria” (az üveghuta telepén), azaz Szentmihályfa-pusztán élnek és dolgoznak.

A visszamaradtak később az egyházi anyakönyvekben kizárólag mint hamuégető szerepelnek. – írja Horváth J. Gyula.⁷⁸ Az üveghuta hanyatlása idején, feltehetően a termelés kiesés ellensúlyozására 1840-es években Lukafán kerámia (kőedény) manufaktúra is létesül. Az alapító tőkések tekintetében az egyes kutatóknál eltérő adatokat találunk. Horváth J. Gyula alapítóként *Spitzer* és *Wohlheim* kaposvári vállalkozók nevét jelöli meg.⁷⁹ *Lehmann Antal* viszont azt írja: „...1846-ban *Auer bécsi, Cvetkovich pécsi és Koharich szigetvári kereskedők által létesített cserépedénygyárral együtt...*, ez utóbbinak berendezése egy későbbi vásárlás útján Pécsre kerültek, hogy velük megalapítsák a világhírű *Zsolnay Porcelángyár*.”⁸⁰ A kis üzem nem paraszti fazekasedényeket készít, hanem a peznesebb polgárság céljaira igényesebb keménycserép edényeket és finom porcelán tárgyakat (úri étkezészet, tányér, tál, bögre, csésze, lámpa, pipa, dísz tárgyak, stb.) gyárt.

69 H. J. Gy. személyes közlése alapján. (Adat: *Eperjessy*)

70 *Ráczné Gábor Gyöngyvér* (Mike) szíves közlése, 2012. Sírfelirat: *Bassler Ernst* főerdész, 1855-1938 – felesége *Bitterlich Franciska*, 1860-1944. – unokájuk *Bassler Edit*, 1919-1934.

71 H. J. Gy. Kéziratrésztleg, 54-55. p.

72 H. J. Gy. Kéziratrésztleg, 58. p.

73 H. J. Gy. Kéziratrésztleg, 58-59. p.

74 *Lang*, ua. 14-15. p.

75 *Hauser Mátýásné Frigyes Ilona* Lukafán gyűjtött üvegcserep gyűjteménye alapján. (Ibafa, 2011.) – *Eperjessy* a lukafai kertekben 1938-ban 6-8 cm-es, kékszínű állatszobrocskákat talált.

78 H. J. Gy. Kéziratrésztleg, 54. p.

79 H. J. Gy. Kéziratrésztleg, 55. p.

80 *Lehmann*, ua. 96. p.

A lukafai manufaktúra híre és üzemmenete nem lehetett rossz, amelyre abból is következtethetünk, hogy *Spitzer és Wohlheim*, „Lukafai üveglérakat”⁸¹ cégtáblával egy fényes üveg- és porcelánüzletet is alapított Pécssett. Az üzlet egészen a második világháború végéig létezett, a tehetősebb középosztály igényeit elégítette ki. Működése évtizedeiben a lukafai üzemből az év nagy részében használható utakon szállították ide a kiváló árút. Az üzleti elnevezést az üvegyár és cserépedény manufaktúra felszámolása után is megtartották. A pécsi születésű Horváth J. Gyula emlékezete szerint az üzlet Pécssett a Király utcában, vagy inkább a Színház-téren volt található, ahol az 1990-es években egy Kalóz nevű kaszinó működött.⁸²

Amint az anyakönyvi bejegyzésekből kitűnik, 1847-ben a lukafai „Porzolán Fabrikának Főfölgüyele” *Cvetkovitz Ferentz*, akinek *Adelhaid, Therezia, Beatrix* nevű leánykáját 1847. május 13-án tartják keresztvíz alá Ibfán. A gyermek anyja *Pheffer Josephina*, keresztszülei pedig *Koharits Károly* „Szigethi Kereskedő” és *Pheffer Therezia*. Ez időből való anyakönyvek más „porcelánosok” nevét is megőrizték. Közülük itt fontosnak tartjuk még kiemelni *Berger István* nevét, aki az anyakönyvi bejegyzés szerint „Gyár elnök”. Neje *Vagner Borbála*, gyermeküket 1848. febr. 15-én keresztelik Ibfán. Az utolsó porcelános neve 1860-ban olvasható az ibfai anyakönyvekben.⁸³ A Lukafai „üvegyár” illetve „kerámia üzem” múltja itt kapcsolódik a világhírű Zsolnay-gyár történetéhez. *Zsolnay Teréz – M. Zsolnay Margit: Zsolnay* c. családtörténeti kötetében *Zsolnay Ignárról* azt olvashatjuk: „...elvégezte a magyaróvári mezőgazdasági akadémiát, majd Lukafán fazekas mesterséget tanult.”⁸⁴ A következő „Lukafa megvásárlása, a pécsi üzem megalakulása” című fejezetben azt írja: „Ez időtájt kereste fel nagyatyánkat (ti. Zsolnay Miló) *Cvetkovich Ferenc* tekintélyes pécsi polgár, aki kapcsolatban állt a lukafai kis agyagárú manufaktúra tulajdonosával ..., *Spitzerrel*. Azt ajánlotta nagyatyánknak, hogy vegye meg Ignác számára ezt a kis manufaktúrát. A vételár meghaladta nagyatyánk vagyoni lehetőségét, ezért más megoldást keresett. Ignác egy évet töltött Lukafán, hogy megtanulja az agyagárú gyártását.”⁸⁵ (Ismeretes, hogy ugyanez a *Cvetkovich Ferenc* korábban a lukafai üzem „Főfölgüyele” volt.)

„Amikor aztán a lukafai manufaktúra berendezése csakugyan eladásra került, nagyatyánk a felszerelési tárgyak többségét megvásárolta, szekereken Pécsre szállíttatta és ideiglenesen a téglavető mellé rakatta le.”⁸⁶ Így kerültek a lukafai manufaktúra agyagipari eszközei részben Pécsre és lettek a hírneves Zsolnay-gyár első gépi berendezései, 1854-ben.

A lukafai üzem minőségi termelésére *Zsolnay Teréz* azon utalásából is következtethetünk, miszerint „...a Littke-család birtokában van két kráter alakú talpas

váza, amelyeket Ignác még Lukafán készített.” Ugyancsak itt olvasható, hogy *Ignác* az üzem szervezése során úgy véli, „...ugyanolyan szép edényt fogok gyártani, mint amilyent Lukafán állítottam elő.”⁸⁷

A kerámia (porcelán) üzem eladása (1856) után az üveghuta újabb 20 évre megegyeszer feléled és termel, mely idő 1869-től 1888-ig tartott.⁸⁸ *L. Imre Mária: Adatok a baranyai üveghutákhoz* c. tanulmánya Horváth J. Gyulától kapott adatokra hivatkozva közli, az egyházi anyakönyvek alapján kikövetkeztethető, ebben a 20 évben Lukafán üvegesként dolgozók létszámát:

1869: 6 fő; 1870: 12 fő; 1871: 7 fő; 1872: 9 fő; 1873: 6 fő; 1874: 9 fő; 1875: 7 fő; 1876: 7 fő; 1877: 8 fő; 1878: 6 fő; 1879: 5 fő; 1880: 8 fő; 1881: 11 fő; 1882: 6 fő; 1883: 10 fő; 1884: 7 fő; 1885: 9 fő; 1886: 7 fő; 1887: 6 fő; 1888: 6 fő.⁸⁹

Az üveghuta végleges megszűnésére vonatkozó bizonyos források adatai ellentmondásosak. A Soproni Kereskedelmi és Iparkamara 1880. évi jelentése szerint a lukafai „gyár” 1880-ban megszűnt.⁹⁰ Ugyanakkor *Telkes Simon: Üvegiparunk* című monográfiájában arról ír, hogy a „gyár” 1884-ben még tíz évre szóló állami kedvezményt kapott, ennek ellenére tönkrement.⁹¹ A soproni kamara 1891. és 1892. évi jelentése azt állítja, hogy a lukafai üvegyár bérő hiányában szünetel.⁹² *Vargha Károly: A Délkeleti Zselic* c. monográfiájában családi emlékezésekre hivatkozva írja: „Az üzem azonban, amelyet a *Spitzer és Wohlheim* cég bérelt és amely termékeivel ellátta a vidéket, – az 1887. év őszén megszűnt.”⁹³ Horváth J. Gyula az egyházi anyakönyvi bejegyzésekre hagyatkozva az 1888-at fogadja el, ugyanis Lukafán 1888-ban szerepel utóljára szülőként vitárius.

Horváth J. Gyula azt is vizsgálta, hogy az üzem megszűnése után hova lettek a vitáriusok. A hagyományok tudni vélik, hogy báró *Biedermannék* az elvándorló szakmunkásoknak bizonyos „végkielégítést” fizettek. Voltak családok, akik az időtájt Szlavóniában (Dráván túl) a magyar kirajzásokhoz (vagy ottani német csoportokhoz) csatlakozva, olcsó földet vásároltak. Néhányan az ittmaradók rokonsággal a második világháborúig is kapcsolatot tartottak.⁹⁴ Több német családot Terecseny-pusztán (valószínű az *Arnold, Kreiner(Krajner), Haslinger, Deutschmann, Kirsch, Hirsch, Göndötsch, Lehr, Metz, Schweitzer, Jeger, Gieber, Weber* stb.) a *Biedermannok* kiparcellázott birtokrészén három hold földdel és házhellyel kárpóolták. Az egy hold rétet bérebe kapták, aminek ellenében (hogy az uradalom munkaerejét biztosítsák) téli és nyári napszámra, ugynevezett „robotra” kötelezték őket. Ezek a terecsenyi zsellérek és leszármazottaik

81 Utolsó tulajdonosa: *Inseit* ... volt, akit 1944-ben Auschwitzbe deportáltak. *H. J. Gy. kézirátbó.*

82 *H. J. Gy. Kézirat vázlat; – E tanulmány társszerzője, Eperjessy Ernő* még 1948 júniusáig is naponta látta a feliratot, mivel Pécssett a Király utcában arra tette meg az utat a tanítóképzőbe.

83 *H. J. Gy. Kéziratrészt, 55-56. p.*

84 *Zsolnay Teréz – M. Zsolnay Margit: Zsolnay. A gyár és a család története, 1863-1948. Corvina. Gyoma, 1974. 10-12. p.*

85 *Zsolnay Teréz – M. Zsolnay Margit, ua. 10-12. p.*

86 *Zsolnay Teréz – M. Zsolnay Margit, ua. 10-12. p.*

87 *Zsolnay Teréz – M. Zsolnay Margit, ua. 13. p.*

88 *H. J. Gy. Kéziratrészt, 56. p.*

89 *Dr. Imre Mária: Adatok a baranyai üveghutákról .... 2. p.*

90 *H. J. Gy. Kéziratrészt, 60. p.* (Forrásmunka megjelölése nélkül.)

91 *H. J. Gy. Kéziratrészt, 60. p.* (Forrás megjelölés nélkül.)

92 *H. J. Gy. Kéziratrészt, 60. p.* (Forrás megjelölés nélkül.)

93 *Dr. Vargha Károly: A Délkeleti-Zselic. Csurgói Könyvtár XVII. kötet, Kaposvár, 1941. 32. p.*

94 Egyik Szlavóniába átköltözött *Zimmer* nevű „vitárius” család a második világháborúig levelezett az Almamelléken maradt *Zimmer* rokonsággal. 1944-ben a jugoszlávok a szlavóniai *Zimmer* családot, mint „magyart” kiűldözték. Magyarországon Almamellékre menekülve, 1945-ben őket („Vastaglábú” *Zimmeréket*) abba a rokon *Zimmer*-család házába telepítették, amelyből az itteniek, mint németeket kilakoltatták. (*Eperjesi János, Horváth J. Gyula* szóbeli közlése.)

1945-ig évente bizonyos számú lovasfuvarral (robottal) tartoztak dolgozni a *Biedermann*-család erdészetében.⁹⁵ Több család a környékbeli német nyelvű falvakban (Almamellék, Bőszénfa, Boldogasszonyfa, Ibafa, Csebény, stb) földműves zselléreként telepedik meg. Voltak, akik mesterségük révén az ország más üvegyárában kerestek munkát. Az emlékezések szerint főképpen Ajkára kerültek. Az ibafai keresztelték anyakönyvi adatai szerint egy ideig Lukafán is maradtak vitráriusok, akik ezentúl „operariuskok”, azaz napszámoként élnek tovább.⁹⁶ Horváth J. Gyula jegyzetei alapján az 1890-es években még Lukafán található szülők illetve keresztszülők: *Adamus Teller* et *Katharina Puffer* oper. – *Vencellus Eizner* et *Rosalia Tillinger* oper. – *Petrus Veibl* et *Marianna Jeger* operar. – *Josephus Veininger* et *Eva Feld* operar. – *Joannes Flam* et *Julianna Schleer* oper. – *Jacobus Hoffman* et *Elizabetha Schweizer* oper. – *Franciscus Eizner* et *Elisabetha Speigl* oper.- *Schlegl Mihály* és *Dunszt Éva* napsz. *Gausz Antal* és *Herczeg Anna* napsz. – 1900-ban a falu kocsmárosa *Eizner Vencel* és *Tillinger Róza*. 1891-ben a közeli Tótvároson lakik *Carolus Puffer* et *Catherina Schler* operar.⁹⁷ Valószínű, hogy Horváth által az ibafai anyakönyvekből kigyűjtött 11 családon túl is maradtak Lukafán egykori üveg és porcelános családok. Ez mellett szólnak a temetőben *Aschenbrenner József* (1840–1910), *Aschenbrenner Gyula* (1873–1906), és a 44 éves *Kreiner Antal* (...–1913) feliratú sírkövek is. *Raichl Sándor* uradalmi intéző 25 olyan üvegyári munkásról tudott még, akik 1900 körül Lukafán maradvá, napszamos munkát vállaltak az uradalomban.

Az első világháború táján Lukafáról ezek a nevek is eltűnnek. Az utolsó vitrárius *Franz Propst* és felesége *Maria Frischl*. *Propst Ferenc* 90 éves kor felett, kb. 1936 táján halt meg Lukafán, ott is temették el. Jóval fiatalabb felesége *Bassler Ernő* főerdésznél háztartási alkalmazott lett Sasréten.⁹⁸ Későbbben egy név kanyarodott még vissza. Az 1940-es években *Eisner György* (felesége *Zimmer Ilona*) mint uradalmi kovács szolgált ugyanabban a „hajtott házban”, amelyben ősei kocsárosok voltak az üvegyár idején.⁹⁹

Az erdei üveghuták bezárását a XIX. sz. végén a racionálisabbá váló erdőgazdálkodás is siettette. Az 1880-as évek elején Lukafára került, erdészeti akadémiaát végzett főerdészt, *Bassler Ernőt* „*megdöbbenette az az óriási mennyiségű, de leginkább minőségileg pusztulás, amit a huta az erdőben maga után hagyott, ... egyértelműen ellensége volt a huta működésének.*”

95 *Raichl Sándor* volt uradalmi intéző adatai, 1969. (Gyűjtő: *Eperjessy*)

96 *H. J. Gy.* Kéziratrésztleg, 61. p.

97 *H. J. Gy.* Kéziratrésztleg, 61. p.; Lukafai temető 2012-ben is fennálló két sírkeresztjének tanúsága szerint az *Aschenbrenner* család még 1910-ben is Lukafán lakott. (Figyelemre méltó a család „beszédese” neve: *aschenbrenner*, magyarul - hamuégető.) Ez a családnév a XX.sz. elején a *Biedermannok* szentmártoni uradalmában tűnik fel ismét, mint gazdasági vezető. 1940-45-ben Szigetváron is élt *Aschenbrenner* család báró *Biedermann Imre* alkalmazásában. *Tihanyi Attila* és *Könyves Kálmán* szíves közlése szerint, Németlukafa (falu) utolsó lakóját is *Aschenbrenner*-nek nevezték. (*Aschenbrenner Jenő* erdész, az 1970-es évek végén költözött el a Szentegát melletti Hamuházára!)

98 *Eperjessy Ernő* személyes emlékezése.

99 *Eperjessy* személyes emlékezése.

Az emlékezés szerint: „... amikor az utolsó vitráriusok elmentek (vagy az uradalomban más munkán helyezkedtek el), minden hutai épületet már a következő évben sürgősen lebontatott. Amikor aztán hamarosan ismét megjelentek a zsidók, hogy az üveges munkát folytassák – mondja *Boder(Bodor) József*, – *Bassler* már azt felelte, hogy újratekenni nem lehet, mert már minden épületet lebontottak.”¹⁰⁰

A cigányok lukafai megjelenésére vonatkozó, első írásos bejegyzést a gödrei, pontosabban gödreke-resztúri egyházi anyakönyv őrzi: 1790. március 1. A keresztelt gyermek szülője *Kalányos Miska*. Az ibafai plébánia levéltárában található, 1830. évi *Visitatio Canonica* bejegyzése szerint ebben az évben 192 latin rítusu katolikus hívó lakik Lukafán, a görög rítusu, azaz görög keletiek száma pedig 75. Az anyakönyvi adatok minden esetben a cigányoknál jelzik a görögkeleti vagy pravoszláv vallást. Ezek aztán lassan a többségi római rítusra térnek át, illetve ilyenek írják át és kezelik őket az ibafai plébánosok. Az 1857-ben kiadott egyházmegyei sematizmusok szerint az ibafai plébánián már nincs pravoszláv vallású bejegyzett személy, de foglalkozásuk rovatban minden esetben „Zingarus” áll.¹⁰¹

Az arányaiban jelentős „Zingarus” bejegyzés nemcsak etnikai hovatartozást, hanem a hamuzsirégetéshez, valamint a huta és cserépedény kemencékhez szükséges kiegészítő foglalkozást: fakitermelő (favágó), illetve egyszerű faeszközöket (tekőket, vályukat, lapátokat, stb.) készítő mesterséget is jelentett.

„Arról persze fogalmunk sem lehet, hogy ezek a cigányok honnan származnak, hiszen nevük egyáltalán nem jellegzetes (Orsós, Kalányos, Buzás)” – írja Horváth.¹⁰² Azt tudjuk, hogy az üvegesek és fazekasok Németlukafán a huta, az üvegcsűr és cserépedénygyár közelében laktak, amit a mai napig is „falunak” nevez a nép. Tőle 1 km-rel délebbre fekvő Lukafa-pusztán sohasem lakott vitrárius. Viszont elkülönülve itt laktak a cigányok, majd később uradalmi cselédekkel való elemek, a huta igavonó szükségét ellátó kocsisok, béresek és pásztorok.

Mai meghatározással a román nyelvű „beás” cigány etnikum az üvegyár megszűnésével sem tűnt el teljesen. Maradékaikat *Br. Biedermann Rezső* a XIX. sz. végén Lukafáról a 4–5 km-re lévő Terecseny-pusztai birtokára, az erdő szélére telepítette. Ott készített maguknak putrit, a lakhatás és hulladékfa-gyűjtés ellenében, a bárói birtokon putrinként havi egynapos robottal tartoztak 1945-ig, (ami rendszerint erdei munkát, vagy a sasréti kastély és iskola részére végzett favágást jelentett).¹⁰³

100 *Boder (Bodor) József*, közel fél évszázadig volt Németlukafán erdész. Rá hivatkozva: *H. J. Gy.* Kéziratrésztleg, 60. p.; Családi visszaemlékezés alapján ugyanezt erősíti meg *Bánki László* (Budapest, 2007.), akinek nagyapja *Bassler Ernő* Lukafán főerdész volt, apja pedig *Bánki (Bassler) Rezső* az 1880-as években, már ott az egyik vezető vitrárius megüresedett házában született.

101 *H. J. Gy.* Kéziratrésztleg, 50. p.

102 *H. J. Gy.*, Kéziratrésztleg, 51. p.

103 *Raichl Sándor*, *Eperjesi János* adatközlők alapján.

Németlukafa helyzetének alakulása az üveghuta és a cserépedény manufaktúra megszűnése után, 2010-ig

Az 1973. évi Helységnévtár Lukafapuszta néven említi, lakóinak számát 56-ban adja meg. „Baranya megye Térképe” című, 1:150.000-hez léptékű térképlap (Cartographia, 1993. Bp.) még két Lukafát tüntet fel a színhelyen. Az északibbnak (amit az itt lakók „Lukafa a falu” néven emlegetnek), Németlukafapuszta nevet ad. Az ettől kb. 1 km-re délre fekvő települést Lukafapuszta névvel illeti. A régi okmányok, anyakönyvek az északabbra fekvő Németlukafát egyszerűen Lukafának, ritkán Németlukafának nevezik, a délre fekvőt rendszeresen Pust Lukafa, Lukafapuszta néven emlegetik.¹⁰⁴ A századfordulón a Biedermann-féle uradalom részeként kb. 1919-ig (a környékbeli lakosság emlékezetében is) Deszkametsző a neve.¹⁰⁵

Az egymáshoz közeli két Lukafa település, a „falu” és a „puszta” között szerkezeti különbség is volt. A vitráriusok által lakott „falu” házai a gyár jobboldalán a vidék más apró falvaihoz hasonlóan „fésűs rendszerű” utcasort alkottak. Minden házhoz kert, ól és istálló tartozott. (Az ipari munkásnak számító vitráriusok egyben saját ellátásukra tehenet, sertést és baromfit is tarthattak, zöldséget termeltek.) Ettől az 1 km-re fekvő puszta szőrt szerkezete uradalmi istállókkal, aklokkal, cselédházakkal, termelési eszközökkel, teljesen eltért. A vitráriusok, hamuzsírőzők és „porcellánosok”, mint szabad emberek a vezetőkkel együtt, minden időben kizárólag a „faluban” laktak, a pusztán nem. A pusztán szolgának számító, szegődményes kocsisok, béresek, pásztorok, későbbben uradalmi cselédnek nevezett magyar családok éltek. Az üvegyári munkások a pusztai béresekkel lenéztek, a huta bezárása után egy ideig ott maradt felnőttek sem szegődtek be soha béresnek, azaz uradalmi cselédnek, csupán napszámos munkát és részes aratást vállaltak.¹⁰⁶ Horváth J. Gyula feltételezése szerint a favágó cigányok is a pusztán laktak volna. A helyiek emlékezete szerint a cigányokat a pusztaiak sem fogadták maguk közé, azok fából, sárból tákoló kunyhóikban mindig a kitermelt erdőrésszel szélében ütöttek tanyát. A hamuégető, hamuzsírőzők és szénégetők – az éjjel-nappali folyamatos munkatevékenység miatt – ugyancsak a munkahelyük színterében, a kitermelt erdőrésszel közelében ideiglenesen (fából, tapasztott sárból) épült, igénytelen lakásokban éltek.¹⁰⁷ A cserépyár és az üvegyár megszűnése (1888) után az ipari munkásság nagyrésze elvándorol, a terület majorsági föld lesz, a *Biedermannok* uradalmi rendszerben művelik tovább. Az üzemi épületeket lebontják, a vitráriusok felszabaduló házaiiba magyar nyelvű erdészeket, vincellért, téglást és cselédeket költöztetnek. 1890 után Németlukafa, Lukafa-pusztával (Deszkametszővel) együtt a *Biedermannok* szentmárton-pusztai gazdaságának lesz része, amely összesen 40 szegődött (konvenció) cselédet alkalmaz.¹⁰⁸ A területen bécsi és ber-

lini tőke bevonásával, az eddigi ipari jellegtől teljesen eltérő, új, nagyméretű agrárfejlesztésre kerül sor.¹⁰⁹

(Ezidőben Németlukafa-pusztán – a volt faluban és a pusztán, valamint Sasréttel együtt – élő családok: 1 főerdész, 1 alerdész, 1 vadász, 2 erdész, 1 tanító, 1 segédtsz, 1 vincellér, 1 mindenes (udvaros), 8 kocsis, 2 négyökrös béres, 1 számadó (ellető)kanász, 4 uradalmi kanászbojtár, 1 uradalmi gulyás, 1 cselédcsordás, 1 cselédkanász, 1 szerződött téglás, (egy időben 1 csikós és 1 juhász is).¹¹⁰

Többek közt a kb. 4000 holdas erdőgazdaság irányítását leválasztják az uradalmak (Szentmárton, Korcsány, Németlukafa, Terecseny) termelésétől. Bassler Ernő, az erdőgazdaság képzett vezetője a monarchia fejlett erdőgazdálkodásainak mintájára szervezi meg a fa- és vadgazdálkodást Sasrét központtal. 1900 körül Sasréten kétszintes vadászkastélyt épül.¹¹¹ 1906-ban Szentmártonpuszta, Lukafa, Terecseny, Sasrét puszták cselédgyerekei számára elkészül az egytantermes elemi iskola, amelyet az uradalom tart fenn. 1910 után a különböző gazdasági egységeket lóhúzta iparvágány (kisvasút) köti össze a 8 km-re lévő almamelléki MÁV vasútállomással, amely a gazdaság és az erdészet nagytételű termékeinek a vasúti szállítását könnyítette meg.¹¹² A századfordulón 60 hold szőlőt telepítenek, 1904–1905-ben hozzá 3 szintes, folyóvízzel ellátott hatalmas pincészetet építenek, korszerű gépesített berendezéssel, gabonaőrlével, 80 m hosszú pincével, stb. (Legfelső szintje magtár, közép- és alsó szintje sertésnevelő, alul pincészet).¹¹³ Közeliében a határ legmagasabb pontján a bárói család kétszintes, üveges tudópvilággal (szanatóriummal) is kísérletezett, ami eredeti célja szerint sohasem üzemelt. 1920–21-ben a vizenyős szentmártoni völgyben 62 holdon 9 db. jól jövedelmező halastavat hoznak létre. A XX. század első felében virágzó uradalom fő jövedelmi forrása a gabonafélék, kukorica, borsó és magfélék (lucerna-, lóhermag) termeléséből és állattenyésztésből

109 Ua. Raichl S. és Eperjessy E.

110 Ua. Raichl S. és Eperjessy E. (Németlukafán a Biedermannok uradalmában az emlékezet szerint 1900–1945 között megfordult alkalmazottak és cselédek: a) Bassler Ernő főerdész, Baracs (Bassler) Alfréd főerdész, Varga Antal alerdész, Tóth János erdész, Magyar ... erdős, Boder(Bodor) József erdész, Frigyesi József erdész, Tomolák Pál erdész, Andics Ferenc erdőőr; Raichl Sándorné Bassler Gertrud tanítónő; b) Szerződött alkalmazottak: Nyaka György vincellér, Bodrog Ferenc vincellér, Marosics József ács, Eisner György kovács, Hárs János bognár, Domján József téglás, Serdán János téglavető, Varga Simon szénégető; c) Uradalmi, másszóval szegődött cselédek (kocsisok, béresek, pásztorok) 1934-ben: Papp János gazda, Fodor István urasági kanász, Fodor Ferenc béres, Guzmics Ferenc urasági kanász, Németh István gulyás, Németh Ferenc kocsis, Oreczki János béres, Horváth István cselédkanász, Szárszó István kocsis, Papp Imre, Pető János kocsis, Skrinýár Lajos, Tankovics Péter kocsis, Tankovics János kocsis, Gál Márton béres, Lehócz Károly béres, Eperjesi Imre mindenes, Fodor János kocsis; d) Előforduló cselédnevek még: Tinusz József, Szijártó József, Dancs István, Nyári István, Nagy József, Zsebi József, Kovács István és József, Bozsovcics György és József, Vajda Imre, Lakatos Ferenc, Lukács István, Szercsik János, Strasszer, Kirsch András, Hencz, Jusics Mihály, Andics József és István, stb.

111 Ua. Raichl S. és Eperjessy E.

112 Az összes kisvasút hossza (az erdőkitermelésétől függően) 10-12 km is lehetett. Adatközlő: Eperjessy E.

113 A nagytételű bort a pécsi Littke-pezsőgyár részére termelték. Adatközlő: Raichl Sándor, 1969.

104 H. J. Gy. Kéziratrészleg, 49-50. p.

105 Raichl Sándor és Eperjessy Ernő adatai.

106 Raichl Sándor információi és Eperjessy E. adatai.-

107 Ua. Raichl Sándor és Eperjessy E.

108 Szentmárton-puszta, mint Biedermann uradalmi központ, nem azonos a tőle keletre lévő Gödreszentmárton községgel. Szentmárton-puszta Almamellék közigazgatási területének része.

(sertés, szarvasmarha, ló, juh) származott.¹¹⁴ 1932-ben Németlukafa lakóinak száma Deszkametsző és Sasrét pusztákkal együtt: 81 magyar, 1 német, 3 cigány.¹¹⁵ A század elején cséplőgép, az 1920-as években több gőzgép került az uradalomba, 1934 körül beszerelik a telefont, stb.¹¹⁶ Mindebből kitűnik, hogy a hajdani üveg-huta és vidéke mint uradalom, a XX. sz. első felében éli fénykorát.

Az 1945-ös földreform idején az uradalom lukafai részét nem parcellázzák fel, hanem állami gazdaság formában termel tovább. Felújítják a szőlészetet, az 1950-es években villamosítják, bolti bevásárló helyet létesítenek, korszerűsítik a kisvasutat, Sasréten modern fűrésztelepet működtetnek. 1960-as évektől szilárd be-kötőút köti össze a Szigetvár-Kaposvár közti ország-úttal, a régi „üveggyári” házak mellett és Sasréten új, korszerű erdészlakásokat építenek. Ennek ellenére a mezőgazdasági dolgozók (többsége volt cseléd), egyre nagyobb számban hagyják el a települést és költöznek egykori cseléd társaik mellé a szomszédos (Almamel-lék, Szentlászló, Boldogasszonyfa, stb.) falvakba.¹¹⁷

Németlukafáról, a „faluból” (a volt üveggyár te-rületéről) 1975-ben Hauser Mátyás erdész és csa-ládja,¹¹⁸ majd (érdekes sorsfordulatként) utolsónak Aschenbrenner Jenő nevű vadász költözött el 1977-ben, mégpedig Hamuházára.¹¹⁹ A következő évek-ben nemcsak a még fennmaradt egykori üveg-fuvó házakat, hanem a korszerű (fürdőszobás) erdész-la-kásokat is lebontják. Ezidőtájt átmenetileg a pusztai cselédlakásokban még néhány cigánycsalád él. 1982-

ben ezek bontását is megkezdik.¹²⁰ 2001-ben már csak az uradalmi nagytisztállók, illetve kiemelkedő helyen az egykori háromszintes szőlészeti épület uralja a tájat üresen. A németlukafai völgyet a teljes elnéptelenedés után 2010-re visszafoglalta az erdő.¹²¹

Jelenleg a Sasréti Erdőgazdaság maradt kultúr-tájnak, ahol a Mecseki Erdőgazdaság részeként Szi-getvár központtal tervszerű erdő- és vadgazdálkodás folyik. A kellemes völgyben álló kastélyt nagypénzű vadászok keresik fel. Az iskola épületében ugynevezett erdei iskolaként turista csoportokat fogadnak, a moto-rizált „erdei kisvasúton” hétvégeken számos kiránduló érkezik. Sasréten 2010-ben állandó jelleggel mindösz-sze 3–4 erdész család élt.

Köszönetnyilvánítás

Ezúttal mondok köszönetet a tanulmány megjelen-tetéséhez segítséget nyújtó Szerveiné Miholcsai Mári-ának, Sebestyén Ferencnek, Ráczné Gábor Gyöngy-vérnek, Hauserné Frigyesi Ilonának, Tihanyi Attilának, Sajgó Ferencnek, Könyves Kálmánnak, Raichl Sándor-nak, Bánki Lászlónak.

114 Adatközlő Raichl Sándor, 1969 és Eperjessy E.

115 Magyar Statisztikai Közlemények. 1932. 83.köt. 271.p. Bp.

116 Ua. Raichl S.

117 Eperjessy E. feljegyzéseiből

118 Adatközlő: Hauser Mátyásné Frigyesi Ilona, Ibafa, 2011.

119 Könyves Kálmán (Szigetvár) volt erdészeti vezető és Tihanyi Attila fővadász (Sasrét) szíves közlése, 2012.

120 Adatközlő: Tihanyi Attila fővadász, Sasrét, és Könyves Kálmán volt erdészeti vezető, 2012. – Az egykori cselédlakásokba az 1970-es években átmenetileg terecsenyi beás-cigányok költöznek. 1982-ben ezek bontását is megkezdik. Utolsó lakóját, a cigány Rozi nénit 1990-ben költöztetik át Irma-pusztára.

121 Tihanyi Attila szíves közlése és Eperjessy E. feljegyzései alapján. – Tihanyi Attila információja: A háromszintes uradalmi pincészetet az erdészet tetőcserével igyekszik megmenteni, az uradalmi istálló romos épületének 2012-ben tervezett bontásával Németlukafa-pusztán az utolsó építmény is eltűnik.

Irodalom

- Csiffáry G. 2006: Magyarország üvegipara 1920-ig. – Eger.
 Eperjessy E. 2006: Puszták népe a Zselicben (1900-1950). – Buda-pest.
 Fényes E. 1851: Magyarország gheographiai szótára. – Pest.
 Horváth J. Gy. 1973: Székely szállások az Almás patak forrásvidékén. – Zselici Dolgozatok II: 109-138. Pécs.
 Horváth J. Gy. 1976: Adatok a zselici vizimolnárok történetéhez. – Zselici Dolgozatok III: 98-101. Pécs.
 Horváth J. Gy. 1976: Baranya és Tolna megye által kibocsátott okle-velmásolat a pécsi püspök és székeskáptalan részére. – Zselici Dolgozatok III: 121-123. Pécs.
 Horváth J. Gy. 1979: II. Ferenc 1796-ban kelt adománylevele, amely-ben Boldogasszonyfa, Keményfa és Szentmargita helységeket Igmándy Sándornak adományozza. – Zselici Dolgozatok IV: 113-115. Pécs.
 Király L. 1976: Ipartörténeti emlékek Somogy megye földrajzi neveiben. – Kutatások a gazdasági és társadalmi élet szolgálatában. Dél-Dunántúli Konferenciák, Szekszárd 1975: 156-163.

- L. Imre M. 1977: Adatok a mecseknádasd-óbányai fazekassághoz. I. – Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 20-21: 183-196.
 Lang Á. 2008: Üvegutak a Kelet-Mecsekben. – Pécs.
 Lehmann A. 1969: XIX. századi üvegutak a Zselicben. – Baranyai Mű-velődés, 1969 június: 94-96. Pécs.
 Lehmann A. 1971: Adatok a szentlukai üvegutáról (1807-1808). – So-mogy Megye Múltjából 2: 109-136. Kaposvár.
 Lehmann A. 1971: Adatok a Zselic üvegfüvő üzemeinek történetéből. – Zselici Dolgozatok I.: 59-61. Kaposvár.
 Mérey Gy. 1951: Magyar iparfejlődés 1790-1848. - Budapest.
 Király L. és Várkonyi I. (szerk) 1974: Somogy megye földrajzi nevei. – Budapest.
 Telkes S. 1895: Üvegiparunk. – Budapest.
 Vargha K. 1941: A délkeleti Zselic: Tájélföldrajzi, településtörténeti és ma-gyar-német összehasonlító népzene kutatási adatok. – Kaposvár
 Varga V. 1989: Régi magyar üveg. – Budapest.
 Veres L. : Üvegművességünk a XVI-XIX. században.

1. ábra. Üvegtöredékek a németlukafai üvegyár termékeiből. Hauserné Frigyesi Ilona gyűjteményéből.
Fotó: Hauserné Frigyesi Ilona, Ibafa, 2010.

2. ábra. Páros díszcsésze. Emlékezés szerint a németlukafai cserépedénygyár terméke.
Szarmazási hely: Almamellék, 1946.
Eperjessy János tulajdonában.
Fotó: Eperjessy Ernő, 1996.

3. ábra. 15-ös petróleumlámpa „Lukafai üvegyár lerakata, Pécs” cégjelzéssel. Hauserné Frigyesi Ilona tulajdonában, Ibafa. Fotó: Hauserné, Frigyesi Ilona, Ibafa, 2010.

4. ábra. Üvegváza. 25 cm magas, átlátszó fehér fúvott üveg, művészi olajfestés díszítéssel. Emlékezés szerint a németlukafai üveghuta terméke, készült 1870-1880 körül. Dr.Baracs Endre tulajdonában (Pécs).
Fotó: Baracs Dénes, 2012.

5. ábra. Pecsényestál kobaltkék széllel és aranyozással. Alján: „Lukafai üvegyári raktár, Pécsett” cégjelzéssel. A németlukafai cserépedénygyár terméke, 1850 körül. Ráczné Gábor Gyöngyvér tulajdonában, Mike. Fotó: Ráczné Gábor Gyöngyvér, 2010.

6. ábra. Pecsényestál alja „Lukafai üvegyári raktár” cégjelzéssel. Készült a németlukafai cserépedénygyárban 1850 körül. Ráczné Gábor Gyöngyvér tulajdonában, Mike. Fotó: Ráczné Gábor Gyöngyvér, 2010.

7. ábra. Salátástál, kobaltkék széllel, aranyozással. Alján „Lukafai üvegyári raktár, Pécsett” cégjelzéssel. Készült a németlukafai cserépedénygyárban, 1850 körül. Ráczné Gábor Gyöngyvér tulajdonában, Mike. Fotó: Ráczné Gábor Gyöngyvér, 2010.

8. ábra. Salátástál alja „Lukafai üvegyári raktár, Pécsett” cégjelzéssel. Készült a németlukafai cserépedénygyárban, 1850 körül. Ráczné Gábor Gyöngyvér tulajdonában, Mike. Fotó: Ráczné Gábor Gyöngyvér, 2010.

9. ábra. Barokk levesestál, a németlukafai kemény-cserépedény üzem terméke, 1870-1880 körüli időből. Ráczné Gábor Gyöngyvér tulajdonában, Mike. Fotó: R. Gábor Gyöngyvér, 2012.

10. ábra. Barokk levesestál alja „Lukafai üvegyári raktár, Pécsett” cégjelzéssel. Fotó: Ráczné Gábor Gyöngyvér, Mike. 2012.

11. ábra. Németlukafai temető. Az egykori manufaktúra egyik vezetőjének sírköve. Felirat: „Itt nyugszik Aschenbrenner József. Született 1849 október 30. Meghalt 1910 augusztus 8. Béke poraira.”
Fotó: Tihanyi Attila, 2012.

12. ábra. Németlukafa, temetői sírkő az „üveggyáriak” sorában. Felirata: „Itt nyugszik Istenben boldogult Aschenbrenner Gyula áldozár (rk.pap). Szül. 1873. dec. 24. Megh. 1906. február 18. Élt 33 évet. Béke hamvaira.” (Régebben a sírkövön porcelán arckép volt.) Fotó: Sebestyén Ferenc, 2001.

13. ábra. Németlukafa, temetőrészlet az egykori „üvegesek” és „porcelánosok” sírköveivel.
Fotó: Tihanyi Attila, 2012.

14. ábra. Németlukafa, a Biedermann-uradalom utolsó hírnődje, az erdővel benőtt volt magtár és borpincészet (épült 1904-1905-ben).
Fotó: Sebestyén Ferenc, 2001.

Supplementary data for the history of the glasshouse of Németsük

J. GYULA HORVÁTH & ERNŐ EPERJESSY

In the 18th and 19th century at least 6 glasshouses were proven to exist in the forests of Zselic (in Somogy and Baranya counties). The founders of these were the local landlords (Festetics, Batthyány, Czindery etc.). The glasshouses were usually profitable for 20–30 years. The glassworkers were free industrial workers. The skilled workers were mainly Catholics from the German Sudetes mountains. The raw material used in the glass manufactures was potash, produced in the asheries by the so-called „ash-villains” or „ash-scamps” in the cleared wooded areas.

The most significant glasshouse was in operation between 1799 and 1888 in Németsük, side by side with faience manufacture (1840–1860). The raw material and the finished products were transported by Jewish traders. The Spitzer and Wohlheim firm has even

opened a splendid china shop in Pécs called „the storage of the Lukafa glass factory”. In the 1850's the equipment of the faience manufacture was purchased by the Zsolnay-family to start the first production of the famous ceramic factory

The glass manufacturing and the ashery in the forest came to an end partially because of the more rational silviculture and the more organized manorial agriculture. The glass workers moved to Ajka, Slavonia and to the neighbouring German villages and became hired in the manors as servants.

The manorial agriculture flourished in the first half of the 20th century. By the end of the 20th century Németsük became completely unpopulated and by 2010 the glasshouses and the faience factory were overgrown by forests.